

М. А. ДАНИЛОВІЧ

**ПЕРШАЕ МАНАГРАФІЧНАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ МОВЫ
БЕЛАРУСКАГА ЗАКАНАДАЎСТВА**

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Гродна, Беларусь, e-mail: damial@inbox.ru

Даследаванне мовы заканадаўства – юрыдычнага падстылю сучаснай беларускай літаратурнай мовы – да нядаўняга часу вызначалася вельмі сціплымі напрацоўкамі: адзінкавымі навуковымі публікацыямі ў часопісах і зборніках артыкулаў. Манаграфія Г. І. Кулеш «Мова беларускага заканадаўства XX ст.: генезіс і эвалюцыя» (Мінск: БДУ, 2015) – першая праца, у якой заканадаўчая разнавіднасць афіцыйна-справаводчага стылю прааналізавана комплексна, з вырашэннем шматлікіх важных праблем.

Даследаванне грунтуецца на шырокай тэарэтычнай і факталагічнай базе. Аўтар у сваіх пошуках не абмяжоўваецца толькі айчынным мовазнаўствам, глыбока прааналізаваны дасягненні ўкраінскай, рускай, польскай юрыдычнай лінгвістыкі. Што тычыцца фактычнага матэрыялу, які стаў аб'ектам аналізу, то па-за ўвагай даследчыцы не засталася хіба што ніводнай крыніцы, у якой фігуруе беларуская тэрміналогія заканадаўства і права. Нярэдка ажыццяўляюцца экскурсы да помнікаў старабеларускага пісьменства. Зроблены выбаркі беларускай юрыдычнай тэрміналогіі з лексікаграфічных даведнікаў XIX ст., напрыклад, такіх, як «Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Юго-Западной России» (1871–1872) І. П. Навіцкага, «Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и царства Польского» (1874) М. І. Гарбачэўскага, «Словарь белорусского наречия» (1870) І. І. Насовіча. Ахоплены ўся беларуская юрыдычная лексікаграфія XX ст. Гэта тлумачальныя, перакладныя, энцыклапедычныя юрыдычныя слоўнікі, што выдаваліся ў Беларусі і за яе межамі. Улічаны і найноўшы анлайн-слоўнік «Многоязычный словарь юридических терминов», створаны Нацыянальным цэнтрам прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь. Але асноўнай крыніцай лінгвістычнага матэрыялу паслужылі заканадаўчыя тэксты на беларускай мове (пераважна канстытуцыі і кодэксы), якія друкаваліся і пераважваліся ў розных рэдакцыях у Беларусі на працягу XX ст.

Аўтар манаграфіі паставіла задачу паказаць гісторыю фарміравання стылеўтваральных сродкаў заканадаўчага падстылю ў працэсе станаўлення і функцыянавання новай беларускай літаратурнай мовы. Аналіз вялікага фактычнага матэрыялу дазволіў вылучыць тры асноўныя этапы фарміравання лінгвістычных сродкаў беларускамоўнага заканадаўства XX ст., паказаць тэндэнцыі развіцця гэтых сродкаў у залежнасці ад збліжэння ці аддалення іх у адносінах да беларускай народнай і рускай моў.

Чытач даведваецца, што вельмі важным паўстае першы этап (1920-я – першая палавіна 1930-х гг.), калі закладваліся асновы юрыдычнай тэрміналогіі. Тэрмінатворчая праца вялася з улікам асаблівасцей жывой мовы і часткова традыцый старабеларускага канцылярска-юрыдычнага пісьменства. За першае дзесяцігоддзе юрыдычная тэрміналогія ў асноўным сфарміравалася як сістэма, хоць яшчэ ў значнай ступені характарызавалася полінайменнасцю. Г. І. Кулеш падлічыла, што больш за 70% юрыдычных тэрмінаў гэтага перыяду функцыянуюць у нязменным выглядзе да нашага часу.

На другім этапе (другая палавіна 1930-х – першая палавіна 1950-х гг.) арыентацыя на жывую мову як крыніцу стварэння тэрміналагічных сродкаў перастала быць актуальнай. Лінгвістычная ідэалогія істотна змянілася: на першае месца ў спосабах афармлення юрыдычных паняццяў выйшла калькаванне і запазычванне, пераважна з рускай мовы.

Трэці этап (другая палавіна 1950-х – 1990-я гг.) вызначальны тым, што пры імкненні да ўніфікацыі і стандартызацыі ў юрыдычнай тэрміналогіі канчаткова замацоўваецца тэндэнцыя да поўнай адпаведнасці рускім канструкцыям.

Гэтыя вывады грунтуюцца на паслядоўным і дакладным дыяхранічным аналізе кожнага юрыдычнага тэрміна, групы тэрмінаў, іх тыпаў. Прасочана эвалюцыя лексічных, марфалагічных і сінтаксічных сродкаў. Зроблена параўнальная характарыстыка іх функцыянавання на кожным этапе. Разглядаецца ўжыванне такіх стылеўтваральных сродкаў, як тэрміны-агентывы, назвы дакументаў, назвы прававога стану, аддзяяслоўныя назоўнікі, кароткія прыметнікі, указальныя займеннікі, дзеясловы, сінтаксічныя сродкі, юрыдычныя клішэ і інш.

Вынікі параўнання, канкрэтныя статыстычныя абагульненні падаюцца ў шэрагу табліц. Наглядная карціна развіцця і паэтапнага змянення юрыдычных тэрмінаў адлюстравана ў дадатку да манаграфіі – «Дыяхранічным слоўніку лексікі юрыдычнага зместу», дзе да рускамоўнага тэрміна падаюцца беларускія эквіваленты, характэрныя для кожнага з трох вылучаных гістарычных этапаў, напрыклад: возместить ущерб – (I) *сплаціць шкоду* – (II) *узмясціць ушчэрб* – (III) *пакрыць страты*; держатель (ценных бумаг) – (I) *трымаўца* – (II) *трымацель* – (III) *трымальнік*; нарушитель – (I) *парушнік* – (II) *парушыцель* – (III) *парушальнік*.

Даследаванне Г. І. Кулеш паказала цесную прывязку беларускай тэрміналогіі заканадаўства да рускай. Адна з прычын – тое, што беларускія законы на працягу ўсяго мінулага стагоддзя не ствараліся па-беларуску, а перакладаліся з рускай мовы. Арыентацыі на рускамоўныя сродкі садзейнічала аб'якавасць філалагічнай і юрыдычнай супольнасцей Беларусі да культуры беларускага заканадаўчага маўлення. Гэтую акалічнасць, зазначае аўтар, беспадстаўна ўспрымаць як спрыяльную ў выпрацоўцы спецыфічных для афіцыйнага стылю беларускай мовы лінгвістычных сродкаў. Нямала перакладных, скалькаваных ці транслітараваных тэрмінаў выглядаюць як штучныя, недасканалыя.

У манаграфіі шмат карысных назіранняў, рэкамендацый, вывадаў адносна канкрэтных пытанняў стылістыкі, культуры маўлення, этымалогіі. Напрыклад, заслугоўвае ўвагі прапанаваная назва стылю, што абслугоўвае юрыдычную, адміністрацыйную, дыпламатычную сферы дзейнасці. У розныя часы як толькі ні называлі гэты стыль – дзелавы, афіцыйна-дзелавы, справавы, афіцыйна-справавы, афіцыйна-дакументальны і інш. Даследчыца раіць дастаткова аргументаваную назву *афіцыйна-справаводчы* стыль, дзе прыметнікавы кампанент *справаводчы* – ад назоўніка *справаводства*. Думаецца, гэтая назва ў перспектыве мае ўсе шанцы атрымаць перавагу над ранейшымі назвамі.

Слова *ісцец* не раз было аб'ектам крытыкі з боку лінгвістаў і правазнаўцаў як небеларускае, бо быццам паходзіць ад рускага слова *искать*, ненарматыўнага ў беларускай мове. Г. І. Кулеш адмаўляе такую этымалогію, паказвае, што *ісцец* паходзіць не ад *искать*, а ад *істы* 'заможны', 'уладальнік рухомасці', якое карэлюецца з назоўнікам *истизна* 'сапраўдная (без працэнтаў і прыбытку) сума грошай; кошт, цана чаго-небудзь'; 'уласнасць', запазычаным са старапольскай мовы.

У шэрагу выпадкаў даследчыца абгрунтоўвае найбольш аптымальныя абазначэнні тых юрыдычных паняццяў, якія характарызуюцца полінайменнасцю ці не атрымалі дасканалы тэрміналагічнага выражэння. Прапануюцца, напрыклад, тэрміны *спадчыннік*, *успадкаванне*, *спадкаванне*, *неасуднасць*, *абнародаванне (звестак)*, *завядзенне (справы)*, *(нізкія) матывы* замест сустрэтых у друку *наследнік*, *унаследаванне*, *наследаванне*, *неўмяняльнасць*, *разглашэнне (звестак)*, *узбуджэнне (справы)*, *(нізкія) пабуджэнні*.

Несумненна, манаграфія Г. І. Кулеш – важнае дасягненне беларускага мовазнаўства. Яна ліквідуе цэлы прагал, які існаваў у стылістыцы беларускай мовы, закладвае асновы новай навуковай галіны – беларускай юрыдычнай стылістыкі. Вынікі працы вельмі карысныя для юрыдычнай практыкі. Стваральнікам беларускіх тэкстаў у сферы заканадаўства цяпер няма неабходнасці спадзявацца толькі на свой філалагічны густ, яны атрымалі надзейную лінгвістычную базу, якая дапаможа з выбарам аптымальных тэрміналагічных сродкаў. У парадаксальнай сітуацыі, калі ў апошнія гады ў Рэспубліцы Беларусь адсутнічаюць на дзяржаўнай беларускай мове ўказы, дэкрэты, пастановы, кодэкс найвышэйшых дзяржаўных устаноў, кніга Г. І. Кулеш з'яўляецца вельмі актуальнай і надзённай. У гэтым сэнсе хочацца прывесці радкі з манаграфіі (с. 39), дзе беларуская літаратурная мова з рознымі яе стылямі параўноўваецца з падземнай ракой: «Яна ёсць, яна паволі падсілкоўваецца, гатовая ў любы момант выйсці на паверхню, каб паўнаватасна функцыянаваць».